

Літературні передумови виникнення польськомовної полемічної прози після Берестейської унії

У статті проаналізовано літературні передумови виникнення явища польськомовної полемічної прози в Україні. Особливу увагу звернено на католицьку літературну діяльність Яна Сакрана та сарматську наповненість антитез Станіслава Оріховського. Єзуїтська залученість до полеміки зі Сходом найяскравіше проявилася у творчості Петра Скарги, присвяченій унійній проблематиці. Додатково розглянуто домініканську літературну традицію, яка передувала виникненню польськомовної прози, присвяченої Берестейській унії.

Ключові слова: полеміка, антитеза, полемічний дискурс, сарматські мотиви, богословські проблеми.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблематиці Берестейської унії в літературознавчій, історичній та богословській царині було присвячено достатньо уваги з огляду на її контроверсійність та ідейну неоднозначність. Натомість питання передумов виникнення поунійної літератури в Україні, зокрема польськомовної прози, досі залишалося поза увагою дослідників. Тому **мета** нашої публікації – висвітлити основні літературні передумови виникнення поберестейської польськомовної прози полемічного характеру.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Ґрунтовно опрацював українську літературу XV ст. – предтечу письменства наступних поколінь – Юрій Пелешенко [1]. Розглядаючи діяльність Станіслава Оріховського, приділив увагу унійній проблематиці Володимир Литвинов [2]. Особлива роль у висвітленні передумов полемічної літератури в Речі Посполитій, до якої в той час належала Україна, належить польському досліднику Олександру Брюкнеру [3]. Принагідно цю тему висвітлювали й інші видатні науковці. Однак проблема передумов унійної літератури в Україні загалом і її польськомовної парадигми зокрема потребує окремого розгляду.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тема можливих варіантів поєднання церков східного і західного обрядів давно нуртувала в інтелектуальному слов'янському середовищі. Вона викликала як позитивні, так і цілком негативні відгуки. На цьому тлі можемо виділити декілька головних передумов, які лягли в основу виникнення полемічної польськомовної прози XVII ст.

Перша з передумов – історичного плану. Флорентійський синод (1439 р.) став ключовим чинником зрушення з місця складного питання про унію. Про це неодноразово згадували полемісти після підписання Берестейської унії, вбачаючи в його прогресивних постановках плюси чи мінуси. Особливу увагу цій проблемі приділив королівський проповідник, відомий полеміст XVI – початку XVII ст. Петро Скарга. «Roku Pańskiego 1438... uczynione jest Concilium we Florencji / albo jako Grekowie mówią ósmy Zbór / tak Wschodnych jak i Zachodnych Biskupów: za czasu Papieża Eugeniusza czwartego / który się w Ferarzu począł / a drugiego roku skończył się w Florencji» [4, с. 351].

Проповідник зазначав: «Marek Efeski / rozsiewa niezgody między bracią / i sługa diabelski / w Cargrodzie / i po wszystkiej Grecji / Czernce proste a uporne wzburzył / i lud pospolicity» [4, с. 364], вказуючи на незгоду в ухваленні рішень Флорентійського зібрання. Посилаючись на історичну основу виникнення полеміки довкола унійних питань, Петро Скарга подав текст Флорентійської угоди грецькою і латинською мовами. В одному з інших полемічних писань [5, с. 399] він посилався також на повість константинопольського патріарха Геннадія, який пророкував погибель церкви грецького віросповідання. Історик пов'язував це із подіями 1453 р., коли Царгород захопило турецьке військо. Історичні мотиви Петра Скарги підхопили його наступники в полеміці – Лев Кревза-Ревуський, Іпатій Потій, Йоаким Мороховський, Мелетій Смотрицький (останній – у другий період своєї творчості) [6, с. 111].

Другою важливою передумовою розвитку полеміки в Україні, написаної польською мовою, став богословський чинник, невід'ємно пов'язаний з історичним. У XVII ст. він здебільшого набирив форму полемічного трактату, рідше – апології, листа чи похоронної проповіді. Як підсумував тематику Петра Скарга, богословський диспут зводився до таких основних теологічних проблем: про походження Святого Духа; про форму Причастя; про розуміння неба і пекла та існування/неіснування чистилища; про верховенство римського єпископа і приналежних йому привілеїв святого Петра. До

них долучали похідні питання щодо правильності літургії, одруження/неодруження священників, їх морального обличчя тощо. Одним із найбільш важливих питань локального характеру була стурбованість з приводу малоосвіченості клеру, яка породжувала низку інших, важливіших релігійних проблем. Це зазначали і представники православ'я, і уніати. Проблема не була новою – у попередні сторіччя церква також потерпала від подібних ситуацій, що негативно впливало на розвиток богослов'я.

Однією з передумов виникнення польськомовної полеміки в Україні став власне літературний чинник, який існував в інтегральній єдності з попередньо перерахованими чинниками, адже література того часу лише входила у самостійну колію і більшість її жанрів паралельно належала до історії та теології. Слово-*sacrum* було свідченням універсальної свідомості суспільства, яка змалювала комплексну картину, відображала збірний світогляд чи різноплановість світоглядів різних середовищ. Універсум за схемою «Божественне Начало – світ – людина» охоплював всі сфери життя індивідуума, повертав символам їхні первинні значення і був суттю, а не інструментарієм. У цьому синтезі полемічна незгода відходила на другий план, надаючи літературі особливої функції етичного й естетичного впливу. Цей погляд – помимо ідей про месіанство та уявлень про релігійну вибраність – сприяв розвитку поберестьейської польськомовної прози в художньому плані, надавав їй статусу важливої частини людського життя.

Першими польськомовними прозаїками-полемістами на наших землях стали домініканці, францисканці та одне з ідейно найсильніших чернечих згромаджень – Товариство Ісуса (езуїти). З іншого боку, потужною полемічною хвилею стала літературно-просвітницька творчість діячів Острозького осередку, які були опорою православ'я у боротьбі проти протестантизму і католицизму. Як бачимо, польською, у той час державною, мовою творили не лише представники польської національності, а й українці, які прагнули доносити знання та правду до всіх без винятку членів суспільства.

Люблін упродовж багатьох років був колицею францисканського проповідництва, яке поступово поширювалося по теренах тодішньої так званої Русі, дійшовши до Луцька, Сокаля і Збаража. Центром полемізувань упродовж століть залишався Львів, де розквітала домініканська літературна течія, поширюючись із самого серця Речі Посполитої – давнього Кракова. У Вільні діяла дуже відома езуїтська друкарня, яка видавала твори проунійного характеру. Саме проти цих культурних осередків були спрямовані націоналістичні виступи козаків, які небезпідставно вбачали в них потужних конкурентів у боротьбі за справу віросповідання та обряду.

Ми вже згадували про непересічну роль у веденні полеміки з православними езуїта Петра Скарги, радикально настроєного проповідника і королівського сповідника. Це завдяки його фундаментальним працям полеміка, обрамлена риторичним схематизмом, сповнена емоцій та історичного фактажу, була виведена на один дискусійний рівень, спрямована у єдине для Сходу і Заходу русло дискусій. Однак ще задовго до діяльності Петра Скарги в Речі Посполитій почала формуватися апологетична література, присвячена проблемі церковного об'єднання.

Поштовхом до першої, вступної хвилі суспільних полемізувань на тему унії послужила праця Яна Сакрана з Освенціма «Перелік заблукань рутенського обряду», доповненням до якої в 1507–1508 рр. стала книга цього самого автора «Заблукання найупертіших рутенців». Обидві публікації стали зерном, посіяним у сприятливий ґрунт міжрелігійної та міжнаціональної неприязні між поляками й українцями. Як зауважує з цього приводу Володимир Литвинов, у полеміку були втягнені «і духовні, і світські можновладці України, Польщі і Литви» [2, с. 2].

Хоча Ян Сакран і виклав всі «камені спотикання» у православному богослов'ї, на які було звернено увагу на Флорентійському синоді, проте зробив це в цілком відмінний від Петра Скарги спосіб. Замість об'єднання він закликав до заборони православних священницьких санів і нівелювання східної християнської традиції. Отож, можемо стверджувати, що це був абсолютний радикалізм, який значно відрізнявся від радикальних поглядів Скарги, домініканців чи францисканців.

Безкомпромісна позиція Сакрана викликала хвилю протестів не лише в православному середовищі. Відомі його випадки проти папи Александра VI, який не мав наміру знищувати східний обряд. Позицію Яна Сакрана підтримали його прибічники, які, найімовірніше, і були замовниками полемічного твору. Володимир Литвинов із цього приводу зазначав: «Те, що віленський єпископ замовив Сакрану такий твір, а потім подбав про його видання, свідчить про те, що верхівка католицького духовництва у Великому князівстві Литовському за наявної ситуації відверто протиставила себе церковній політиці свого господаря» [2, с. 5].

Із безпосередньою полемічною відповіддю на праці Яна Сакрана в 1544 р. виступив «gente Ruthenus natione Polonus» («син рутенського народу польської держави») Станіслав Оріховський у трактаті «Хрещення рутенців». Розвиваючи ораторську діяльність на пограниччі двох культур і генетично будучи приналежним до обох народів, Оріховський вивів полеміку на якісно новий

літературний та богословський рівень. Опонуючи погляди Сакрана, він писав: «На великому історичному матеріалі, передусім документах, С. Оріховський доводить, що відступником є католицька церква, а православна твердо дотримується давніх догматів» [2, с. 7].

Пізніше Станіслав Оріховський видав ще декілька полемічних праць латинською мовою, відстоюючи в них права східного обряду («Відступництво Риму», «Про целібат»). На думку В. Литвинова, саме С. Оріховський став першим професійним полемістом, який вів полеміку «на високому професійному рівні із застосуванням філологічно-критичного методу при аналізі церковних догматів» [2, с. 7].

Утім, будучи католицьким священиком, Оріховський не мав заміру переходити на східний обряд. Його спроби протистояти папі виявилися в його одруженні, ораціях проти Римського престолу, постійних судах. Письменник не був здатний на радикальні вчинки ініціювання церковної унії, проте у своїх полемічних писаннях став безсумнівним провісником нових, «берестейських» часів, на які суспільству не довелося довго чекати. Його вклад у полемічний дискурс не лише мав вступний характер, а й збагатив його в художньо-образному та риторичному плані. Однак не потрібно забувати про те, що маємо справу з католиком, який підтримував православ'я. Так, твори Станіслава Оріховського не можемо зарахувати до вступної антиунійної літератури. Натомість потрібно ствердити, що Оріховський прискорив унійні процеси, одним із перших суспільних діячів їх обгрунтував, указав на доцільність визнання східного обряду з боку Римського престолу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Унаслідок аналізу різних чинників виникнення та інтенсивного розвитку полемічної польськокомовної прози в Україні після Брестської унії можна зробити висновок, що літературні передумови, у широкому розумінні цього слова, умовно можна поділити на три основні підгрупи – історичні, богословські і власне літературні. Цей інтертекстуальний дискурс протягом декількох століть творили визначні діячі, творчий геній яких не міг залишитися непоміченим. Серед них були представники різних чернечих орденів – єзуїти, домініканці, францисканці (зокрема бернардини), прибічники східного чи західного обрядів, що в XVII ст. яскраво виявилось в цитуванні їхніх праць, наслідувальній системі образотворення, риторичних схемах літературного викладу в межах того чи іншого полемічного жанру.

Питання передумов полемічної поунійної прози, написаної польською мовою, потребує подальшого вивчення з огляду на його різноплановість, протяжність у часопросторі та якісно нові тенденції, які до сьогодні не втратили своєї ваги.

Джерела та література

1. Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.). Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції / Ю. Пелешенко. – К. : Фоліант, 2004. – 422 с.
2. Литвинов В. Проблема унії у творах Станіслава Оріховського (поч. XVI ст.) [Електронний ресурс] / В. Литвинов // Філософські обрії. – 2009. – № 22. – Режим доступу : <http://medievist.org.ua/site/medievistyka/statti/problema-uniiie>. – Дата доступу : 17.09.2013.
3. Brückner A. Dzieje literatury polskiej w zarysie. T. I. / A. Brückner. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1908. – 485 s.
4. Skarga P. O jedności Kościoła Bożego 1577 (1610) // Skarga P. Kazania przygodne z inemi drobniejszemi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących / Piotr Skarga. – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1610. – S. 294–381.
5. Skarga P. Obrona Synodu Brzeskiego 1610 // Skarga P. Kazania przygodne z inemi drobniejszemi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących / Piotr Skarga. – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1610. – S. 389–404.
6. Сухарева С. Біблійний вимір української польськокомовної прози поберестейської доби / С. Сухарева. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 209 с.

Сухарева Светлана. Литературные предпосылки возникновения польскоязычной полемической прозы после Брестской унии. В статье осуществлен анализ литературных предпосылок возникновения феномена польскоязычной полемической прозы на Украине. Особенное внимание обращено на католическую литературную деятельность Яна Сакрана и сарматскую полноту антитезисов Станислава Ореховского. Иезуитская приобщенность к полемике с Востоком наиболее ярко отображена в творчестве Петра Скарги, посвященном проблематике унии. Дополнительно исследована доминиканская литературная традиция, которая была предпосылкой возникновения польскоязычной прозы, посвященной Брестской унии.

Ключевые слова: полемика, антитезис, полемический дискурс, сарматские мотивы, богословские проблемы.

Sukharewa Switlana. Literary Prerequisites Origin of Polish Polemic Prose after Brest Union. Literary prerequisites origin of Polish polemic prose in Ukraine are analysed. Special attention is paid to Catholic literary works of Yan Sakran and sarmat filling antitheses of Stanislaw Orikhowski. Jesuitic involved polemic with East is good shown in works of Petro Skarga, dedicated union range of problems. Black friar literary tradition, which preceded of

Polish prose origin, dedicated to Brest Union is also regarded.

Key words: polemic, antithesis, polemical discourse, sarmat motives, theological problems.